

PRIRUČNIK O INFORMISANJU MLADIH

Kredibilitet, izvori, zamke i praktični trikovi

Kofinansira
Evropska unija

Ministarstvo
javne uprave

Institut za medije Crne Gore
Montenegro Media Institute

Istraživanje je dio projekta "Informisanje mladih na sjeveru Crne Gore" koji sprovodi Medijska asocijacija jugoistočne Evrope u partnerstvu sa NU Informativnim centrom Pljevlja. Projekat je finansiran kroz regionalni projekat „Naši mediji: Inicijativa za unapređenje medijske pismenosti, dijalog i aktivizam“ koji sprovode partnerske organizacije SEENPM, Mediacentar Sarajevo, Institut za medije Crne Gore, Albanski medijski institut, Vijeće za štampu Kosova, Makedonski institut za medije, Novosadska novinarska škola, Mirovni institut i Bianet. Projekat je kofinansiran od strane Evropske unije u Crnoj Gori, a kofinansiran i od strane Ministarstva javne uprave Crne Gore. Sadržaj istraživanja je isključiva odgovornost Medijske asocijacije jugoistočne Evrope i ne odražava nužno stavove Evropske unije i Ministarstva javne uprave u Crnoj Gori.

Ovaj priručnik pomaže mladima da prepoznaju kredibilne izvore, kritički analiziraju sadržaj na internetu i bezbjedno koriste društvene mreže.

Uči te kako da razlikuješ informacije od dezinformacija, kako da procijeniš kvalitet portala i profila, koje su prednosti i rizici različitih platformi, te koje korake da preduzmeš prije nego što povjeruješ, podijeliš ili djeluješ.

Takođe, daje ti pregled za svaku društvenu mrežu šta su joj prednosti, koje su joj mane, te koje korake da sprovedeš da izbjegneš očigledne zamke.

Šta je kredibilan izvor?

Kredibilan izvor je onaj kanal komunikacije iza kojeg ti je jasno ko stoji. Kada su mediji u pitanju, jedan od preduslova je da znaš u čijem je vlasništvu, ko donosi uređivačke odluke i slično.

Kredibilnosti neke informacije doprinose razni dostupni podaci, koji bi te podstakli da joj povjeruješ. To uključuje da ti je poznat autor informacije, da ti je poznato ko je urednik ili da je javno dostupan impressum (ako postoje), da znaš ko je vlasnik medija ili kanala komunikacije ili ko njima upravlja.

Ako se radi o mediju, važno je da znaš i da li se pridržava profesionalnih standarda (kontekst, provjera informacija, ispravke grešaka), da li navodi izvore, dokumenta i relevantne linkove, te da li razlikuje vijesti od komentara ili mišljenja.

Sa druge strane, nekredibilni izvori, posebno ako se radi o portalima ili drugim kanalima komunikacije a koji se trude da podsjećaju na medije, često nemaju neke ili čak bilo koji od ovih elemenata. Oni često objavljuju senzacionalne naslove, teorije zavjere, uvrede i sličan sadržaj koji se ne može naći kod medija koji su zaista kredibilni. Takođe, oni ne navode izvore ili konstantno pozivaju na „insajderske“ informacije bez dokaza.

Neki od načina na koje možeš provjeriti da li je izvor kredibilan je, da za sebe odgovoriš na nekoliko pitanja:

1. Ko je autor i zašto mu/joj je stalo da ja ovo pročitam?
2. Mogu li provjeriti izvore koje navode?
3. Ima li linkova ili dokumenata?
4. Postoje li druge, nezavisne redakcije koje potvrđuju isto?
5. Da li je sadržaj jasno odvojen od mišljenja ili oglašavanja?
6. Da li je naslov u skladu sa sadržajem a ne manipulacija da se klinkne na link?

Kako provjeriti informaciju?

Možda najlakši način da provjeriš informaciju prije nego nastaviš da je konzumiraš (dijeliš dalje, formiraš mišljenje na osnovu nje ili slično) jeste da se držiš takozvanih „SIFT” koraka (Stop, Investigate, Find and Trace).

U konkretnom slučaju, to znači da **staneš**, te da ne dijeliš odmah informaciju dalje, ako iz bilo kog razloga sumnjaš u njenu kredibilnost. Nakon toga, **istraži izvor**, odnosno provjeri ko stoji iza te informacije. Provjeri koji je medij, odnosno autor, ili ko stoji iza stranice profila ako se radi o informaciji sa društvenih mreža.

Nakon toga **pronadi** neke izvore koji potvrđuju informaciju koju si dobio/la. Ako je informacija tačna, najobičnija pretraga na internetu će te dovesti brzo do više kredibilnih izvora koji su o tome izvještavali. Uporedi više kredibilnih izvora. Ako vijest nije tačna, biće veoma teško da o njoj nađeš bilo kakve podatke.

Na kraju, **prati** samu informaciju. Pokušaj da dođeš do originalnog dokumenta ili izvora. Pogledaj da li postoji neki video sadržaj u kojem se govori o konkretnoj stvari, ili da li je neka javna, kredibilna ličnost davala neku izjavu tim povodom. Prosto, tačna informacija ili vijest te često lako dovede do izvora. Slično, netačnoj je često teško utvrditi porijeklo.

Postoje brojni **alati** koji ti mogu pomoći da provjeriš neku informaciju. Iako u današnje vrijeme starije generacije na vještačku inteligenciju (AI) gledaju sa pozdravom, mladi je jako često koriste. Jednako kao što se AI može koristiti za stvaranje lažnih vijesti (kao na primjer deep fake video), bilo koji AI servis ti može pomoći sa pretragom informacije na internetu, ali i njenim izvorima.

Takođe, AI te može uputiti na to koje alate i programe da koristiš za pretragu konkretnih vijesti.

Na primjer, Google nudi obrnutu pretragu slika (reverse image search) koja bi trebala da te od slike koju imaš dovede do njenog originala, u slučaju da je ona mijenjana. Takođe, kroz to ćeš dobiti informaciju o tome kada je nastala, a često i kontekst.

Takođe, servisi poput InVID-a ti nude analizu video snimaka, a Wayback Machine mogućnost da odeš na neku internet stranicu u ranijem periodu i da vidiš kako je tada izgledala, te koje je informacije sadržala (za slučaj da su mijenjane).

Razni registri domena (na primjer Whois) ti često omogućavaju da saznaš ko je zakupio određeni domen na internetu i da dobiješ osnovne podatke o toj osobi ili subjektu.

Kako prepoznati manipulacije?

Postoje razne vrste manipulativnog sadržaja koje se u kontinuitetu plasiraju u javni prostor, a koje se dijele na nekoliko kategorija.

Dezinformacija (disinformation) je najčešća, odnosno radi se o netačnoj informaciji. Postoje dva oblika – ona koja je nenamjerno pogrešna, pa je samim tim podložna ispravci, ili ona koja je namjerna, a plasirana je kako bi se dalje tako širila.

Malinformacija (misinformation) je miks tačne ili djelimično tačne informacije koja je izvučena iz konteksta, sa lošom namjerom i ciljem da se kao takva dalje širi.

Klik bejt (clickbait) je naslov koji u samom tekstu nema dokaze za to što tvrdi. Takođe, može sadržati nepovezane fotografije, video sadržaje, reklame ili slično, a jedini cilj jeste da se klikne na link, kako bi se u stvari prikazao neki sasvim drugi sadržaj.

Dip fejk (deep fake) koji prikazuje audio, video ili sadržaje fotografija koji su lažni ili modifikovani sa ciljem dovođenja u zabludu.

Takođe, postoji i dosta drugih manipulativnih sadržaja, koji nemaju za cilj informisanje, već da kod čitaoca izazovu lažne dileme, svejednoću, strah ili ljutnju, najčešće u vezi nekog događaja.

Platforme – prednosti i ograničenja

YouTube

Prednosti ovog kanala komunikacije su duge forme, dosta edukativnog sadržaja i kanala, ogromna arhiva, te od nedavno sve popularnije i kratke forme. Takođe, dosta televizijskog sadržaja, koji je prošao uredničku kontrolu, dostupno je preko ovog servisa.

Jednako tako, ovaj kanal komunikacije obiluje neprovjerenim ili ekstremnim sadržajem, koji isto ima svoju ciljanu publiku. Naslovi i tumbnail-i često mogu biti manipulativni, kako bi se korisnik podstakao da počne konzumaciju sadržaja.

Preporuka je da se prate provjereni kanali, čitaju opisi i izvori, te da se koriste sve opcije za davanje negativne povratne informacije kada se naiđe na manipulativan sadržaj.

TikTok

Prednosti TikToka su brza informacija, kreativna objašnjenja, formati bliski mladima. Međutim, upravo kratkoća i brzina smanjuju kontekst i lakše dovode do manipulacije. Takođe, filteri i AI efekti mogu zavarati korisnika informacije. Važno je naglasiti da viralnost nekog sadržaja ne znači da je on tačan.

Prilikom korišćenja sadržaja, provjerite ko je autor i iz kojih izvora crpi podatke, a detaljniju provjeru toga što ste čuli nastavite kroz kredibilne medije.

Instagram

Prednosti Instragrama su vizuelne informacije – kroz storije, reelove i postove dobijaju se vizuelni sažeci informacija. Ipak, estetika često nadjačava potrebu za tačnošću. Linkovi su teže dostupni, pa se ljudi više oslanjaju na povjerenje u influencersa ili kanal, nego na provjeru informacija.

Za provjeru informacija, kao i u drugim slučajevima, koristite kredibilne medije i druge izvore na internetu.

Facebook

Ova mreža omogućava najbolje veze sa zajednicom, a linkovi ka svim sadržajima su dostupniji. Ipak, baš zbog lakšeg povezivanja, česte su zatvorene grupe, odnosno eho komore koje okupljaju istomošljenike u vezi nekog pitanja. Dezinformacije postaju veoma brzo viralne.

Preporuka je da se provjeri datum informacije, izvor informacije, moderatora ali i komentare informacija.

X (Twitter)

Brzina i direktni izvori, kao što su novinari, institucije, stručnjaci glavna su prednost ove mreže. Sa druge strane, lažni profili i botovi su često izvor raznih dezinformacija i malinformacija. Verifikacione oznake ne garantuju kredibilitet, a sadržaj postaje viralan najčešće bez konteksta.

Treba gledati profil autora, prati unazad izvorni thread, tražiti potvrde od institucija ili medija i na drugi način provjeravati dobijene informacije.

Dodatni mehanizmi za provjeru sadržaja

Ako i pored osnovne predrage i konsultovanja kredibilnog novinarskog sadržaja želiš da ideš dalje sa potragom, postoji nekoliko alata ili izvora koji ti i u tome mogu pomoći.

Institucije i zvanični registri su odličan izvor informacija širokog spektra. Od propisa kao što su zakoni i podzakonska akta, preko različitih saopštenja i baza podataka, pa sve do sudskih presuda i druge bitne dokumentacije. U današnje vrijeme, sve više komercijalnih servisa na internetu nudi sve ove podatke u izvornom obliku na jednom mjestu, kako bi se tražiocu informacije olakšao posao.

Međunarodne i strane organizacije često su odličan izvor različitih vrsta informacija, ili nude sirove podatke koji se mogu koristiti za provjeru neke vijesti. Često imaju i različite registre. Prvenstveno Evropska unija, Ujedinjene nacije, Savjet Evrope, OEBS i mnogi drugi.

Naučne baze i recenzirane studije takođe su odličan izbor informacija, samo treba voditi računa o autentičnosti i kredibilitetu istih.

Fakt checking organizacije često pružaju analizu različitih manipulacija koje su uočili na društvenim mrežama ili medijima, pa često kod njih možete već naći ono što vas zanima – analizu je uradio neko umjesto tebe.

Reference

Prilikom izrade ovog vodiča, korišćene su sledeće reference:

UNESCO – Global Standards for Media and Information Literacy Curricula:
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377063>

Evropska komisija – Digital Services Act i EDMO: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/edmo>

Reuters Institute – Digital News Report 2025:
<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2025>

Pew Research Center – Teens, Social Media and Technology 2024:
<https://www.pewresearch.org/internet/2024/>

Raskrinkavanje.me – Fakt-čeking portal Crne Gore: <https://www.raskrinkavanje.me/>

CDT Crna Gora – Medijska pismenost i provjera činjenica: <https://www.cdtmn.org/>

Mozilla Foundation – YouTube Regrets Research:
<https://foundation.mozilla.org/en/youtube/regrets/>

InVID/WeVerify alat: <https://www.invid-project.eu/tools-and-services/invid-weverify-plugin/>